

34.

Հայկական պատմական հուշարձանները
ազատագրված շրջաններում

ՍԱՄՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Մշակութակիր և մշակութաստեղծ բազմաթիվ ժողովուրդների շարքում իր ուրույն տեղն ունի Հայ ժողովուրդը, որը բազում դարերի ընթացքում արարած մշակութային անհամար կոթողներով հարստացրել ու ճոխացրել է պատմական Հայրենիք-բնօրրանը:

Հայաստանը պարբերաբար ասպատակող ու ավերող օտարամուտ ցեղերից յուրաքանչյուրը՝ արաբները, մոնղոլները, թյուրքական ու այլևայլ ցեղեր ահռելի վնաս են պատճառել Հայ մշակույթին, հաճախ դանդաղեցրել և կամ նույնիսկ առժամանակ կասեցրել վերջինիս զարգացումը:

Պայմանավորված այն հանգամանքով, թե զարգացման ու քաղաքակրթական ինչ մակարդակ է ունեցել Հայաստանը նվաճած պետությունն ու ժողովուրդը, այդքանով էլ արտացոլվել են Հայ ժողովրդի մշակութային կորուստները: Այսինքն, որքան ավելի ցածր մակարդակ է ունեցել նվաճողը, այնքան ավելի ծանր, հաճախ անդառնալի են եղել մեր մշակութային կորուստները:

Սկզբնաղբյուրների համաձայն Հայ ժողովրդի և մասնավորապես մշակույթի զարգացման համար առանձնապես դժնդակ իրավիճակ ու ժամանակաշրջան էր հաստատվել թուրք-սելջուկյան տիրապետության օրոք՝ 11-12-րդ դարերում: Բավական է նշել, որ 1170 թ. վերջիններս սողոսկելով Սյունիք, Բաղաբերդի զբաղման ժամանակ հրո ճարակ դարձրին ավելի քան 10.000 ձեռագիր մատյան:

Վերջին հինգ-վեց հարյուրամյակների ընթացքում Հայաստանում և Փոքր Ասիական թերակղզու վրա բնավորված թյուրքական ցեղերն ու դրանց միավորումով ստեղծված թուրք-օսմանյան պե-

տուլթյունը՝ նվաճած տարածքներն իր համար ապահովելու միտումով, շարունակաբար ոչնչացնում ու անհետացնում է բնիկներից ավանդված նյութական մշակույթի հուշարձանները:

Ի մեծ դժբախտուլթյուն հայ ժողովրդի՝ պատմական զարգացումների բերումով ներկայիս Հայաստանի Հանրապետության կազմից դուրս են մնացել և հարևան պետություններին բռնակցվել ողջ Արևմտյան Հայաստանը, Հյուսիսային Արցախը, Գուգարքի նշանակալի մասը, Նախիջևանը:

Բացառությամբ մեր հարավային հարևան Իրանի, որի տարածքում են գտնվում հայկական պատմական հուշարձաններով ոչ պակաս հարուստ Պարսկահայքի գավառները, որտեղ դրանք պետական հոգածության ներքո հնարավորինս պահպանվում և վերականգնվում են, Հայաստանի Հանրապետությանը հարևանակցող մնացած երեք պետություններն ըստ էության տասնամյակներ շարունակ նպատակամղված ու ծրագրված կերպով քանդում, անհետացնում են հայ մշակույթի հուշարձանները: Հանցանք, որն ըստ էության գործվել ու շարունակում է գործվել ոչ միայն հայ ժողովրդի, այլև համայն քաղաքակիրթ աշխարհի դեմ, քանի որ այն ամենն ինչն այլևս բնաջնջված է երկրի երեսից համաշխարհային քաղաքակրթության անքակտելի մասն էր կազմում:

Հատկանշական է, որ հայկական պատմամշակութային արժեքների հետևողական բնաջնջման քաղաքականությունը որդեգրած երեք պետություններն էլ՝ Թուրքիան, Ադրբեջանն ու Վրաստանն անխնա կերպով ոչնչացնում են ազգային պատկանելիության առումով առավել ակնառու հատկապես պաշտամունքային և գերեզմանական հուշարձանները: Այս իմաստով ուշագրավ է Ադրբեջանի վարած քաղաքականությունը, որի գիտությունների ակադեմիայի հովանու ներքո գործող պատմաբանները մի քանի տասնամյակ շարունակ (սկսած 1960-ական թվականներից) իրար հետևից լույս ընծայվող աշխատություններով գիտական աշխարհին փորձում էին համոզել, ապացուցել, թե Ադրբեջանի Հանրապետության ստեղծումից հետո այդ պետության տարածքում հայտնված հայկական պատմական բազմահազար հուշարձաններն իբրև ոչ թե հայկական են, այլ իրենց իսկ թյուրք ցեղերի քրիստոնյա «նախնիներ»՝ աղվաններից ժառանգություն մնացած պատ-

մական հուշարձաններ:

1988 թ-ից ի վեր Ադրբեջանում մոլեզնող «աղվանական» հուշակված հայկական հուշարձանների համատարած ջարդը բացահայտում է, որ Ադրբեջանի ներկայիս իշխանութիւններն այլևս փոխել են իրենց հայեցակարգը և հայկական հուշարձանների նկատմամբ յուրացման ապարդյուն ճիգեր գործադրելուն գերադասում են իսպառ բնաջնջել դրանք: Արդյունքում՝ համատարած ավերումների են ենթարկվել պատմական մեծարժեք արձանագրութիւններով հարուստ հազարավոր խաչքարերով ու տապանաքարերով մի քանի հարյուր հայկական գերեզմանոցներ, բազմաթիվ վանքեր ու եկեղեցիներ:

Հարկ է նշել, որ կատարված ոճրի իրական ծավալների ընդգրկման մասին ստույգ տվյալներ ձեռք բերելն անհնարին է, քանի որ հայկական պատմական հուշարձաններ այցելելու արտոնութիւնն որևէ կերպ չեն կարողանում ձեռք բերել Ադրբեջան մուտք գործող նույնիսկ օտարերկրյա քաղաքացիները (եզակի բացառութիւն է 2005 թ. աշնանը շտաբանագի Սթիվեն Սիմի այցելութիւնը Նախիջևան, որը 3 օր անց երկրամասից վտարվելու պատճառով հասցրեց տեսնել և լուսանկարել միայն Շոռոթ, Ապրակունիս և Քոնա գյուղերի իսպառ կործանված վանքերը): Հետևաբար Ադրբեջանի բռնազավթած հայկական շրջաններում հայկական հուշարձանների համատարած ոչնչացման մասին մեր պնդումներն առավելապես հիմնված են այն հուշարձանների վերաբերմամբ, որոնք մոտ են սահմաններին և տեսանելի են Հայաստանի Հանրապետութեան, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութեան կամ էլ Իրանի տարածքից: Այդօրինակ հուշարձաններից են.

ԳԱԳԱ ՍԲ. ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՆՔ. գտնվում է Ղազախի շրջանի Դաշ-Սալախի գյուղից 4 կմ արևմուտք, Գագ լեռան գագաթին, ՀՀ պետական սահմանից մի քանի հարյուր մետր հեռավորութեան վրա: 2003 թ. ադրբեջանական զինուժը վանքը հենակետի վերածելու կապակցութեամբ վանքում մասնակի քանդումներ են կատարել: Մասնավորապես ոչնչացրել են վիմագրերը:

ԽՈՐԱՆԱՇԱՏԻ ՎԱՆՔ. գտնվում է ՀՀ Տավուշի մարզում, Չինարի գյուղից 1 կմ արևելք, Ադրբեջանի հետ ՀՀ պետական սահմանից 300 մետր հեռու: Ադրբեջանական զինուժը վերջին տարիներին ահրնդհատ հրազենային կրակի տակ է պահել վանքի

Հատկապես արևելյան ճակատը: Գլխավոր եկեղեցու նշված ճակատում արդեն իսպառ ոչնչացվել են 13-րդ դարի մի շարք պատմական մեծարժեք ու ընդարձակ արձանագրություններ: Հրագենային նշանառություն տակ են պահվում նաև վանքի բոլոր այցելուները:

ԳՅՈՒԼԻՍՏԱՆ. գյուղը գտնվում է 1992 թ-ից ի վեր ադրբեջանական բանակի կողմից գրավված ԼՂՀ Շահումյանի շրջանի տարածքում: Գյուղի կենտրոնական մասում մի բարձրունքի վրա մինչև 1992 թ. միանգամայն կանգուն Սբ. Աստվածածին եկեղեցին (կառուցվել է հին եկեղեցու տեղում 1688 թ., 1988-1989 թթ. նորոգվել էր համադյուղացիների ուժերով) պայթեցվել է 1997-2000 թթ. միջակայքում: Փլատակված եկեղեցու մնացորդները պարզ տեսանելի են Գյուլիստանի հանդեպ, գյուղի հարավային կողմով, Մուսլի լեռնաշղթայի վրայով անցնող ԼՂՀ պաշտպանական ուժերի բնագծից:

ՋՈՒՂԱՅԻ ԳԵՐԵՋՄԱՆՈՑ. պատմական Հայաստանի Շահապոնք, Երնջակ և Գողթն գավառները գտնվում են Նախիջևանի ինքնավար Հանրապետության տարածքում:

Ուշ միջնադարում Երնջակ գավառի կենտրոնը Ջուղա քաղաքն էր (ադրբ. Ջուլֆա), որը գտնվում էր Արաքս գետի ձախ ափին, ներկայումս Իրանի ու Նախիջևանի սահմանագծին:

7-րդ դարում Ջուղան հանրաճանաչ բնակավայր էր, որը 10-13 դարերում զարգանալով վերածվեց քաղաքի, իսկ 15-17 դդ.՝ առևտրական նշանավոր կենտրոնի:

1605 թ. Շահ Աբբաս թագավորը Պարսկաստանում արհեստն ու առևտուրը զարգացնելու նպատակով Ջուղայի հայ բնակչությունը Պարսկաստան բռնագաղթեցրեց՝ քաղաքը կործանելով ու կանգուն թողնելով միայն գերեզմանատունը:

Ջուղա քաղաքի 18 եկեղեցիների, հոյակերտ կամուրջի, քարավանատների, ծածկած շուկայի, քաղաքային և բնակելի շինությունների ավերակները, ամբողջովին ավերված գերեզմանատան խաչքարերը նրա փառավոր անցյալի լուռ, բայց խոսուն վկաներն են: Ջուղայի գերեզմանատունը տարածվում է ավերված քաղաքի արևմտյան կողմում, միայնացից փոքրիկ ձորակներով բաժանված բլրակների վրա: Ջուղայի գերեզմանաքարերը մշակման կատարելությունը բաժանվում են երեք խմբի՝ 9-14 դդ., 14-16 դդ., 16-րդ

դարից մինչև 1605 թ.: Դրանք իրենց բազմազանությունամբ, զարդաբանդակներով, պատկերաքանդակներով խաչքարային արվեստի անկրկնելի նմուշներ են:

Հարկ ենք համարում հիշեցնել, որ Զուղայի տեղահանությունից հետո՝ 1648 թ., գերեզմանոցում արձանագրվել են շուրջ 10000, 1903-1904 թթ.: մոտ 5000 խաչքար ու մի քանի հազար տապանաքար, իսկ 1971-1973 թթ.՝ շուրջ 4000-4200 խաչքար:

Նորհրդային տարիներին Ադրբեջանի կազմում հայտնված գերեզմանատուներ ոչ միայն չի արժանացել հուշարձանների պահպանություն վարչություն ունեցող շրջաններ, այլև շինարարություն մեջ օգտագործելու նպատակով մերձակա գյուղերի թուրք ազգաբնակչությունը խաչքարերը կոտրատում և վերածում էր միաչափ խորանարդների:

1998 թ. նոյեմբերին Իրանի սահմանից կատարված լուսանկարները փաստեցին, թե ինչպես էին ադրբեջանցիները բուլղոզերներով քանդում և տեղահան անում գերեզմանաքարերը, տեղը հարթեցնում, քարերն էլ գնացքով տեղափոխում...

Բարբարոսությունները տեղեցին շուրջ 3 շաբաթ, որոնց ընթացքում ոչնչացվեց գերեզմանատան գեղաքանդակ խաչքարերի գրեթե 30%: Գերեզմանաքարերի տեղափոխումը երկաթգծով փաստում է, որ այս ամենը կատարվել է Նախիջևանի իշխանությունների հրահանգով:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ին և պատկան համաշխարհային այլ կազմակերպություններին հղած բուռն բողոքները կասեցրին մշակութային այս ջարդը, որին զոհ գնաց շուրջ 800 խաչքար:

Սակայն բարբարոսությունը շարունակվում է և 2002 թ. Զուղայի գերեզմանոցի հանդիպակած իրանական կողմից կատարված լուսանկարներում այլևս տեսանելի չէ ոչ մեկ կանգուն խաչքար:

2005 թ. դեկտեմբերի 10-14-ի ընթացքում նոր ահազանգ հնչեց: Այս անգամ իրանական ափից կատարված լուսանկարները փաստում էին, որ ադրբեջանական բանակի ավելի քան 100 զինվոր զինված ծանր մուրճերով, քլունգներով խճազանգավածի էին վերածում 2002 թ-ից ի վեր տապալված ու գետնատարած վիճակում գտնվող խաչքարերն ու տապանաքարերը: «Աշխատանքներին» մասնակցում էին էքսպլոզիվորներ, բեռնատար մեքենաներ և այլ տեխնիկա:

Առկա փաստերն անվերապահորեն հաստատում են, որ ըստ էության քաղաքակիրթ աշխարհի համար փրկված են բոլոր այն պատմական հուշարձանները, որոնք գտնվում են ներկայիս Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետության և նրան հարող ազատագրված շրջանների տարածքում (ի դեպ, 1993-1998 թթ. ընթացքում իրականացված հուշարձանների վավերագրման և ուսումնասիրման աշխատանքների շնորհիվ միայն ազատագրված շրջանների տարածքից հաշվառվել է ավելի քան 1600 հայկական հուշարձան):

Ազրբեջանական վանդալ իշխանությունները, որոնք ոգեշնչված են նույն գործելակերպում թերևս անգերազանցելի ավանդ ունեցող հոգևոր հայր Թուրքիայից սպառնալիք են համաշխարհային քաղաքակրթությունը, քանզի ոչնչացված հայկական բազմադարյան պատմական հուշարձանները համամարդկային քաղաքակրթության անքակտելի մասն են:

Ազատագրված շրջանների տարածքում հաշվառել ենք ավելի քան 1600 հուշարձան, որոնց ընտրանին՝ 300 միավորից բաղկացած ցուցակը ներկայացնում ենք ստորև (ամբողջական ցանկը լույս կընծայվի առանձին հատորով առաջիկայում): Հաշվառման աշխատանքներն սկսել ենք 1980-ական թթ. և ավարտել 1997 թ.:

ՅՈՒԹԱԿ
ազատագրված տարածքում հաշվառված հայկական հուշարձանների ընտրանու
ՔԱՐՎԱՃԱՌԻ ԵՐՁԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳՈՒՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԶՈՒԹԱԿ

N	Հուշարձան	Տարադասություն	Եվկոոր.	Վիճակ	Ծանոթություն
ՂԱՌՎԱՃԱՌ ԳՅՈՒՂ					
1	Դառնի վանք	Գ-ի նա ծածկմ	1-19 րդ.	կանգուն	
2	Կարողիձն եկր.	Վանքի առ կործան	1214 թ.	վերջ. 2008 թ.	Կատարող՝ Արզումանյան
3	Իսապետ	Կորնի, եկր-ու բնակատեղին	1182 թ.	երկրաշարժ	կ'ճքք. Գուսան Վախատանյան
4	Իսապետի թևեր	Կորնի, եկր-ու մեջ	1180 թ.	ստորին կնան է	
5	Իսապետի թևերմեք	Կարողիձն եկր. մեջ	1290 թ.	2 կտորն է	
6	Սյունապետ	Կրց Կարողիձն եկր-ում ամ-ից ԾԳ. դ.	1180 թ.	կանգուն	Երոշմանի կիցառանկվծ
7	Իսապետ	Բյուճապետի մեջ	1180 թ.	ամբողջական	կանգուն
8	Սյունապ եկր.	Կարողիձն եկր. հո-սմ կողմում	ԾԳ. դ.	կանգուն	
9	Փռակիձ	Կրց Ծղաճապետ եկր-ում ամ-ից	ԾԳ. դ.	կիսավեր	
10	10 Այ. Դառնի եկր.	Վանքի նա կողմում	հ. 4 դ.	ամբողջական	
11	Կարողի Բարսեղյան	Ար. Դառնի եկր-ու խորանում	Դ. դ.	կանգուն	Կատարող՝ անդ Գրիգորյան
12	Շամատուն	Կրց Այ. Դառնի եկր. ամ-ից	1224 թ.	կանգուն	կ'ճքք. Դավիթյան Լեզմաբան
13	Իսապետ	Շամատուն մեջ	1189 թ.	ամբողջական	կ'ճքք. Տեք Գրիգորյան
14	Իսապետ	Շամատուն մեջ	1225 թ.	ամբողջական	
15	Իսապետ	Շարժապետ մեջ	1291 թ.	ամբողջական	
16	Շամատունյալ	Շամատուն մեջ	1306 թ.	ամբողջական	առ եզրը վերմ. Տեր Դավիթյանի կիճ.
17	Շամատունյալ	Շամատուն մեջ	1308 թ.	ամբողջական	Մանգանի հիճ.
18	Շամատունյալ	Շամատուն մեջ	1308 թ.	կործարված	Քրաճանի կիճ.
19	Շամատունյալ անճալ	Կրց Շամատունյալ ամ-ից	ԾԳ. դ.	կանգուն	

20	20 Թատրոնի ստեղծում	ԹԳ Ռ.	առնչակ
21	21 Գլխավոր դպրատուն	ԹԳ Ռ.	կամօրան
22	22 2-րդ դասարան	ԹԳ Ռ.	կամօրան
23	23 Ծածկակառուց	ԹԳ Ռ.	վելո. 2008 թ.
24	24 Խաչքար	1205 թ.	ամբողջական
25	25 Խաչքար	1205 թ.	ամբողջական
26	26 Չճշմարտությունը	ԹԳ Ռ.	վելո. ընթացք. (2005 թ.)
27	27 Խաչքար	1172 թ.	ամբողջական
28	28 Խաչքար	1179 թ.	ամբողջական
29	29 Խաչքար	1179 թ.	ամբողջական
30	30 Խաչքար	1181 թ.	ամբողջական
31	31 Խաչքար	1181 թ.	ամբողջական
32	32 Խաչքար	1182 թ.	ամբողջական
33	33 Խաչքար	1180 թ.	ամբողջական
34	34 Շրջանադարձ	ԹԳ-ԹԳ ՌԴ.	կլասակիր
35	35 Խաչքար	1181 թ.	ամբողջական
36	36 Խաչքար	1200 թ.	կտրված
37	37 Խաչքար	ԹԳ-ԹԳ ՌԴ.	ամբողջական
38	38 Որսավայրեր	1207 թ.	քարեքարան
39	39 Որսավայրեր	ԹԳ-ԹԳ ՌԴ.	քարեքարան
40	40 Ցամաք (գանձի)	1211 թ.	կամօրան
41	41 Այտի և սննդ	ԹԳ Ռ.	1-ը կամօրան, 3-ը կլասակիր
42	42 Երկրակն լճակ(ՌԴ)	ԹԳ Ռ.	կլասակիր
43	43 Թատրոնայ դահլիճ	ԹԳ Ռ.	կլասակիր
44	44 Գլխավոր	ԹԳ Ռ.	կամօրան
45	45 Ըստ թաղան	ԹԳ Ռ.	կամօրան
46	46 Գնձակ	ԹԳ Ռ.	կամօրան

Գրեթե ողորդի արժանաբար հիշ. Եսրդի և Գերթուս հիշ.

Կատուցող՝ Գրեթե Կլասակիր

47	47 Այստի	կնից շտեմարանում ամից	ԾԳ ռ.	կամպոս.Ո
48	48 Ինքնաբերական	վանքի ամ ծախքում	ԾԸ ռ.	կամպոս.Ե
49	49 Ապսպարանգի ճառարու	արանի վերևում	ԾԹ-ԾԳ ռ.Գ	կիսասպիր
50	50 Սարառու	վանքից 30 մ հեռ.	ԾԳ ռ.	կիսասպիր
51	51 Սարառու	վանքի հեռ. կողմում	ԾԳ ռ.	կամպոս.Ե
52	52 Սարառու	վանքի հեռ. կողմում	ԾԳ ռ.	կամպոս.Ե
53	53 Խաչքար	ճառարանի ամ ճանապարհում	ԾԳ ռ.	կամպոս.Ե
54	54 Սարառու	Գարնի վանքից 0,7 կմ ամ	ԾԳ ռ.	ամբողջական
55	55 Սարառու	Վանքի Գրի հեռ. կողմում	ԾԳ ռ.	կիսասպիր
56	56 Այ. Աձձ. վանք	Դաղնիվանքի Գ-ից 3 կմ հեռ. ամ	ԾԹ-ԾԸ ռ.Գ	ապակրակ
57	57 Այ. Աձձ. կնիք	Խառնակի կենտրոնում	1174 թ.	կամպոս.Ե
58	58 Այստի	Խառնակի կողմում	1178 թ.	կամպոս.Ե
59	59 Այստի	Խառնակի կողմում	ԾԹ ռ. Գ.	կամպոս.Ե
60	60 Չախլիք	կնից պրոմադանդի ամից	ԾԹ ռ.	կիսասպիր
61	61 Սարառու	Խառնակի կողմում	ԾԹ-ԾԳ ռ.Գ	կամպոս.Ե
62	62 Եղևնավ Նկր.	Խառնակի կողմում	ԾԸ ռ.	կիսասպիր
63	63 Չախլիք	Խառնակի կողմում	ԾԸ ռ.	կիսասպիր
64	64 Այստի	կնից Չախլիքի իր-ից	ԾԸ ռ.	կիսասպիր
65	65 Վանահար ճեղքակ	Խառնակի կողմում	ԾԹ-ԾԸ ռ.Գ	կիսասպիր
66	66 Այստի	վանքի կողմում	ԾԹ-ԾԸ ռ.Գ	ապակրակ
67	67 Այստի	վանքի կողմում	ԾԹ-ԾԳ ռ.Գ	ապակրակ
68	68 Գրգռապարիսպ	վանքի շուրջ	ԾԹ-ԾԳ ռ.Գ	ապակրակ
69	69 Փերեզժամոց	վանքի արևմտյան կողմում	ԾԹ-ԾԸ ռ.Գ	ապակրակ
70	70 Խաչքար	Այ. Աձձ կնիքի կողմում	1186 թ.	ամբողջ.Ո
71	71 Խաչքար	Այ. Աձձ կնիքի կողմում	1248 թ.	ամբողջ.Ո
72	72 Խաչքարի 2 թվեր	Փերեզժամոցում	1281 թ.	քվերթիկ.Ե
73	73 Վանք	Դաղնիվանքի կողմում	ԾԹ-ԾԳ ռ.Գ	կամպոս.Ե

Անդրանիկ Գրիգորյան, Մլեյի կնիք.

74	Գեղարքունիքի	Տրառնի ժամկետային ստան	ՓԲ-ՓԳ ռո.	Կանգնում
75	Գեղարքունիք	Կնոթ Եղիշ-Ռան ան-Ին	ՓԲ-ՓԳ ռո.	Կանգնում
ԵՐԵՎԱՆԻ (ՂԱՄԱՆԼԻ) ՉԵՄԻՆ				
76	1	Գ-ի սալապակե թաղում	ՓԸ-ՓԸ ռո.	սակրամ
77	2	Գ-ի սալապակե թաղում	ՓԹ ղ. սկ	կառուցում/կանգնում
78	3	Բնակելի ստան պատահի մեջ	ՓԸ-ՓԹ ռո.	բնակելիք
79	4	Բնակելի ստան պատահի մեջ	ՓԲ-ՓԳ ռո.	բնակելիք
80	5	Բնակելի ստան պատահի մեջ	ՓԳ ղ.	բնակելիք
81	6	Բնակելի ստան պատահի մեջ	ՓԳ-ՓԳ ռո.	ամբողջական
82	7	Գ-ից Չ.Թ կժ ալ	ՓԲ-ՓԳ ռո.	կյանակիր
83	8	Բնակելի ստան ժամկետային	ՓԳ ղ.	ամբողջական
84	9	Բնակելի ստան շուրջ	ՓԸ-ՓԹ ռո.	սակրամ
85	10	Գ-ի Նր Եղիշ, Ա. Գեղարքունի	ՓԹ ղ.	սակրամ
86	11	Գ-ից 1, 5 կժ Խա-ձաք, Ա.Կի Կրա	ՓԸ-ՓԹ ռո.	կանգնում
ԵՐԵՎԱՆԻ (ՂԱՄԱՆԼԻ) ՉԵՄԻՆ				
87	1	Գ-ի Նր Եղիշ թաղում	Փ-ՓԸ ռո.	սակրամ
88	2	Գ-ի Խա-ձաք ժամկետային	ՓԸ ղ.	կանգնում
89	3	Բնակելի ստան շուրջ	ՓԸ-ՓԸ ռո.	սակրամ
90	4	Կառուցում, Եղիշ-Ռ. Նր Կրա	1180 ղ.	ամբողջական
91	5	Կառուցում, Եղիշ-Ռ. Նր Կրա	1222 ղ.	ամբողջական
92	6	Կառուցում, Եղիշ-Ռ. Նր Կրա	ՓԸ-ՓԳ ռո.	ամբողջական
93	7	Կառուցում, Եղիշ-Ռ. Նր Կրա	ՓԲ-ՓԳ ռո.	բնակելիք
94	8	Գ-ից Չ.Թ կժ Խա-ձաք	ՓԲ-ՓԸ ռո.	սակրամ

Կառուցում/կանգնում
սակրամ

ԼՍԱՅԻ ՈՐԿԱՆԻՅՈՒՆ

96 1	Գրքարանոցի	Գ-ի նս. բաժնում	ԺԲ-ԺԴ թթ.	առկում
96 2	Եկեղեցի	Գ-ի նս. բաժնում	1310-ական	կիսաակիր
97 3	Գեղեղամանոց	Եկեղ-ու. շտաբ	ԺԲ-ԺԴ թթ.	առկում
98 4	Խացաղար	Գեղեղամանոցում	ԺԳ-ԺԴ թթ.	ամբողջական
99 5	Խացաղար	Գեղեղամանոցում	1310-ական	բնկերական
100 6	Խացաղար ձեռնարկային	Գ-ից 1 կմ հս-ամ	ԺԳ թ.	ամբողջական

ՇԱՐ (ՁԱՆ) ԳՅՈՒՂ

101 1	Գրքարանոցի	Գ-ի տնայնագրում	Ե-ԺԵ թթ.	առկում	Կատարվել է հավիանման
102 2	Գլխատուն	Գ-ի նյն. բաժնում	1699 թ.	առկում	
103 3	Գլխատուն	Գ-ի նյն. բաժնում	ԺԵ թ.	առկում	
104 4	Մալու եկեղեցի	Գյուղամբում	ԺԹ-ԺԳ թթ.	առկում	Կամպոս
105 5	Սյ. Աստվածուհի եկեղեցի	Գյուղամբում	1274 թ.	առկում	
106 6	Սյ. Աստվածուհի եկեղեցի	Գյուղամբում	1279 թ.	կամպոս	կամպոս
107 7	Սյ. Գրիգոր եկեղեցի	Սյ. Աստվածուհի եկեղեցի և՛ կողմում	ԺԳ թ.	կամպոս	
108 8	Գեղեղամանոց	Գյուղամբում	ԺԲ-ԺԵ թթ.	առկում	Կիրճով էիջ.
109 9	Խացաղար	Գյուղամբում	ԺԳ թ.	բնիկատեղան	
110 10	Խացաղար	Գյուղամբում	ԺԴ թ.	ամբողջական	
111 11	Խացաղար	Գյուղամբում	1811 թ.	ամբողջական	Ճեղք Ղուկասի տաճարի եկեջ.
112 12	Խացաղար	Գյուղամբում	1549 թ.	բնկերական	
113 13	Տաղամանոց	Գյուղամբում	ԺԶ-ԺԷ թթ.	բնկերական	Վիսամյանի բնիկ էիջ.
114 14	Տաղամանոց	Գյուղամբում	1676 թ.	ամբողջական	
115 15	Թաղամանոց	Գյուղամբում	1717 թ.	ամբողջական	
116 16	Բարձրագույն դպրոց	Գ-ի գաղտնի դպրոցի մեջ	ԺԳ-ԺԴ թթ.	բնկեր	բնկերական
117 17	Խացաղարի 133 բնիկ	Գ-ի դպրոցի պատի մեջ	ԺԳ-ԺԵ թթ.	բնկերական	

ՀԱՅԿԱՎ (ՕՆՎՏԵՐԵՆԻՆԻ) ՉՏՈՒՂ

Գրքի համար	Վերնագրի անուն	Վերնագրի հեղինակ	Վերնագրի տարի	Վերնագրի տեղ	Վերնագրի նկարագրում
118 1	Առյուծ	Օտարյանցի	1877 թ.	Կյանքան	գրքերում է
119 2	Գեղեցիկներ	Օտարյանցի	ԺԳ-ԺԸ թթ.	Մալիկյան	
120 3	Խաչքար	Աղվաթյան պատի մեջ	ԺԳ-ԺԴ թթ.	Մալիկյան	
121 4	Խաչքար	Աղվաթյան պատի մեջ	ԺԳ-ԺԴ թթ.	Մալիկյան	
122 5	Խաչքար	Օտարյանցի	ԺԸ-ԺԴ թթ.	Մալիկյան	
ՆԱՏՈՒՆ (ԵՐԵՎԱՆ) ՉՏՈՒՂ					
123 1	Գրքարանձախ	Գ-ի տախտակներ	ԺԸ-ԺԳ թթ.	Մալիկյան	
124 2	Գեղեցիկներ	Գ-ի այլ եզրեր	ԺԸ-ԺԳ թթ.	Մալիկյան	
125 3	Խաչքար	Գալուցի պատի մեջ	ԺԳ-ԺԴ թթ.	Մալիկյան	
126 4	Խաչքար	Գալուցի պատի մեջ	ԺԳ-ԺԴ թթ.	Մալիկյան	
127 5	Արձանաչիք 22 քար	Գալուցի պատի մեջ	1301 թ.	Մալիկյան	
128 6	Մարտիրոս	Գ-ի այլ եզրեր	ԺԴ թ.	Մալիկյան	

ՏՈՒՆԱՆ ԳՏՈՒՂ

129 1	Խաչքար	Գեղեցիկներ	ԺԸ-ԺԳ թթ.	Մալիկյան	
130 2	Ցախարանքար	Գեղեցիկներ	1704 թ.	Մալիկյան	
131 3	Գրքարանձախ «Այլպան»	Գ-ից Ջ.Յ կն հա-ալ ժ-ԺԸ թթ.	Գ-ից Ջ.Յ կն հա-ալ ժ-ԺԸ թթ.	Մալիկյան	Եղանի հիշատակ
132 4	Գեղեցիկներ	«Այլպան» տախտակ	ԺԸ-ԺԹ թթ.	Մալիկյան	
133 5	Խաչքար	Գեղեցիկներ	ԺԸ-ԺԹ թթ.	Մալիկյան	
134 6	Խաչքար	Գ-ից Մարտիրոսի ճամբար	ԺԹ թ.	Մալիկյան	

ՄՐԶԱՍԹ (ՄԱՐԶԱՍՏԱՎ) ՉՏՈՒՂ

135 1	Գրքերի «Արձան»	Գ-ի տախտակներ	ԺԸ-ԺԹ թթ.	Մալիկյան	
136 2	Արձան	Գ-ի հա-ալ եզրեր	1304 թ.	Մալիկյան	
137 3	Արձան	Գ-ի հա-ալ եզրեր	ԺԳ թ.	Մալիկյան	

138-4	Չեղբեզվամոնց	Յասարառ շրջոց	ԾԲ-ԾԳ թղ.	ապրիլյան	
139-6	Խաչքար	տունն ալանի ճեջ	ԾԳ թ.	ամբողջական	
140-1	Խաչքար	Գ-ի ևս-ամ եղբյիմ	ԾԴ թ.	ամբողջական	Կոնց. Ասրադիս և Երվիթ
ԳՐԱԿԱՅԱՐ (ՆԱՌԻՐՆԱԿԱՆՈՒՄ)					
ՆՈՐ ՎԵՐԻՒՇԵՆ (ՉԱՅԲԵՆՈՒ) ԳՑՈՒՂ					
141-1	Ցապանայքայք	Գրարումիբան, վեժի պատի ճեջԾԶ-ԾԶ թղ.	ԾԳ թ.	ամբողջական	այլոց
142-2	Ցապանայքայք	վիտի պատից Խանկյան	1178 թ.	բնթիվ	Վալերյանյանի Գրարում Է
143-3	Խաչքար	Գ-ի ևր կողմում	ԾԳ թ.	ամբողջական	պախարանյալ, Է. Ասրադիմ կնոջ
144-4	Խաչքար	Գ-ի ևս-ալ կողմում	ԾԳ թ.	բնթիվյան	պախարանյալ, Է. կնոջ Զ. կնոջ
145-6	Խաչքար	Գ-ի ևս-ալ կողմում	ԾԳ թ.	բնթիվյան	կամպոս
146-8	Խաչքար	Գ-ի ևս-ալ կողմում	ԾԳ թ.	կամպոս	
147-7	Ստեփանավանք	Գ-ի ևս-ալ կողմում	ԾԳ թ.	կամպոս	
ՉԱՅԲԵ (ՉԱՅԵՆ) ԳՑՈՒՂ					
148-1	Գրարատեղի	Գ-ի ևս եղբյիմ	ԾԲ-ԾԴ թղ.	ապրիլյան	Յիլատիլի և Զ. Օրտ 20 ամսանոց
149-2	Չեղբեզվամոնց	Գրարիլի ևս-ալ եղբյիմ	ԾԲ-ԾԴ թղ.	կիսասկի	
150-3	Ցապանայքայք	Չեղբեզվամոնցում	ԾԲ-ԾԳ թ.	ամբողջական	Ս.Ար. պատանի բանբանբան/Օնդ
151-4	Ցապանայքայք	Չեղբեզվամոնցում	ԾԳ թ.	ամբողջական	Ս.Ար. պատանի բանբանբան/Օնդ
152-5	Ցապանայքայք	Չեղբեզվամոնցում	ԾԳ թ.	ամբողջական	Ս.Ար. պատանի բանբանբան/Օնդ
153-8	Չեղբեզվամոնց	Գրարիլի ևս եղբյիմ	ԾԶ-ԾԴ թղ.	կիսասկի	
154-7	Սյ. Կարապետ եկր.	ևս կողմի Չեղբեզվամոնցում	ԾԳ թ.	կիսասկի	
155-8	Փայլիք	կնոջ եկր-ում ամ-ից	ԾԳ թ.	ապրիլյան	
156-8	Ստարոս	Սյ. Կարապետ եկր-ևսց. ևս	ԾԳ թ.	կիսասկի	
157-10	Խաչքար	Ցախարմանի ամ կողմում	ԾԲ-ԾԳ թղ.	բնթիվյան	այլոց
158-11	Խաչքար	Ցախարմանից 200 մ ալ	1287 թ.	ամբողջական	

169-12 հասցեատ	Ճարհարձանինը 15 ժ հր-առ	1249 թ.	աճյուղային	ԿՏԾԾ.՝ Սալթան և Ղուկոսի
180-13 հասցեատ	Եկր-ուռ 60 ժ հր	1280 թ.	ամբողջական	ԿՏԾԾ.՝ Սալթան և Ղուկոսի
181-14 Սամաթան	Եկր-ու. և մատուռի միջև	1276 թ.	կամարան	ԿՏԾԾ.՝ Սալթան և Ղուկոսի
182-15 հասցեատ	Ճարհարձանինը 30 ժ առ	1289 թ.	ամբողջական	Քաղցինը և իջ.
183-16 հասցեատ	Եկր-ուռ 9-4 ձ հր	ԺԳ թ.	քվար	Կամարանինը և վերին լճից
184-17 հասցեատ	Եկր-ուռ 5-6 ձ հր	ԺԳ թ.	ամբողջական	Գառառին իջ.
185-18 հասցեատ	Եկր-ու. հր պատի տակ	ԺԳ թ.	ամբողջական	Ճարհարձանի տեղում
188-19 Դիտակեր-աշտարակ	Գ-ից 2 կմ հր. Ղարաուր և - վրա	ԺԾ-ԺԳ թթ.	կլասակեր	Երևան և Քարճարկերից
187-20 Գերեզմանից	Գ-ից 2,15 կմ հր-ամ	ԺԾ-ԺԳ թթ.	ամբողջական	Երևան
188-21 -անը Գառառինից	Գ-ից 1 կմ հր-ամ	ԺԳ թ.	կլասակեր	Կլասակեր
189-22 Գերեզմանից	Եկր-ու. շրջից	ԺԾ-ԺԳ թթ.	ամբողջական	ամբողջական
170-23 Եկր-ուցի	Վանքում	ԺԳ թ.	կլասակեր	Կլասակեր
171-24 Քաղաքի	Վանքում	1276 թ.	ամբողջական	ամբողջական
172-25 հասցեատ	Եկր-ու. մեր	ԺԳ թ.	ամբողջական	Երևան և Քարճարկերից
173-26 Դամարյան	Եկր-ու. մուս	ԺԳ թ.	կամարան	Երևան
174-27 Չավգանյան Ծ	Կից Եկր-ու. ամ Գառառինից	ԺԳ թ.	կլասակեր	Կլասակեր
175-28 հասցեատ	Ճարհարձանի մեր	ԺԾ թ.	ամբողջական	Երևան և Քարճարկերից
178-29 հասցեատ	Գերեզմանիցում	1184 թ.	քվար	ԿՏԾԾ. Չավաթ, Նավիլյա իջ.
177-30 հասցեատ	Գերեզմանիցում	1187 թ.	քվար	Երևանից Լեռնիկոսու կց իջ.
178-31 Ցախանյան	Գերեզմանիցում	ԺԳ թ.	ամբողջական	Երևան և Քարճարկերից
179-32 հասցեատ	Գերեզմանիցում	1224 թ.	ամբողջական	Երևան և Քարճարկերից
180-33 Քերտ Գառառինից	Գ-ից 1,5 կմ առ	Ե-Ժ ԳԴ.	ամբողջական	Երևան
181-34 Միջնաքվից	Քերտի ամենաբարձր ճյուղում	Ե-Ժ ԳԴ.	կլասակեր	Կլասակեր
182-35 Զինամուկ	Քերտի տալյանում	ԺԾ-ԺԳ թթ.	կլասակեր	Կլասակեր
183-36 Շախախուր Զոհրոմե	Քերտի տալյանում	Ժ-ԺԳ թթ.	կամարան	Կլասակեր
184-37 Ելիցապարիկառ	Մարի Գառառինի շրջան	Ժ-ԺԳ թթ.	կլասակեր	Կլասակեր
185-38 Դարվալյան	Խա կարապետի մեջ	Ժ-ԺԳ թ.	կամարան	Կլասակեր
186-39 Կերթ Դարվալյան	առ կարապետի կից	Ժ-ԺԳ թ.	կամարան	Կլասակեր

ՎԱՍԷ ՉՑՈՒՂ

187 1	Գնետամիցոս վանք	Գ-ի խո-ամ եզրից	1301 թ.	Իրանյաներ
188 2	Գեղեղամանոց	Վանքի տարածքում	ԺԳ-ԺԾ թթ.	առևտրայ
189 3	Շապուր. լեկոդմիկ	տունիցի պատուհի մեջ	ԺԳ-ԺԴ թթ.	քանդակաճ
190 4	Խաչքար	տուն պատի մեջ	1488 թ.	քանդակաճ
191 5	Քերտ	Գ-ից 1,5 կմ հոր-ամ	Ժ-ԺԳ թթ.	առևտրայ

ՅՐԶԱՌՑ ԱՊՈՑՈՒՊՈՒԿԱԿՆԵՐ ՉՑՈՒՂ

192 1	Գրգարատնի	Գ-ի տարածքում	ԺԳ-ԺԾ թթ.	առևտրայ
193 2	Կամիպե	Գ-ից հս-ամ, Ջրտու. գետի վրա	ԺԳ-ԺԴ թթ.	կանգուն

ՋՄՐՎԱՄԱՆ (ՔՅԱՆԱԳԱՐ) ՋՄՐԱՍ

194 1	Խաչքար	Պատմ. թանգարանում	916 թ.	ամբողջական	այժմ Դաճնաստրում է
195 2	Խաչքար	Պատմ. թանգարանում	1276 թ.	ամբողջական	այժմ Դառի վանքում է
196 3	Խաչքար	Պատմ. թանգարանում	ԺԴ-ԺԵ թթ.	եղբարակաճ	խաչի թանգարանը շեղված է
197 4	Տապանաքար	Վերնգլեմոցում	1882 թ.	ամբողջական	
198 6	Կրճաճառի ջրայ	Գ-ի թունդում/ամում Շապուր	ԺԳ թ.	ամբողջական	Ջրի խորհրդ վանքի
199 6	Կրճաճառի գլառ	Գ-ի կենտրոնական մասում	ԺԳ-ԺԴ թթ.	ամբողջական	Կապեճական քրիստոնեական
2007	Տապանաքար	Պատմ. թանգարանի բակում	ԺԵ-ԺԶ թթ.	ամբողջական	Պայմանադրի կից.
201 8	Տապանաքար	Պատմ. թանգարանի բակում	ԺԵ-ԺԶ թթ.	ամբողջական	ուժի պատմի թանգարան
202 8	Տապանաքար	Պատմ. թանգարանի բակում	ԺԶ-ԺԴ թթ.	ամբողջական	տարածքում է

ՔՐԻՍՏԱՎ ՉՑՈՒՂ

203 1	Եկեղեցի	Գրգարանքում	ԺԵ թ.	կանգուն
204 2	Խաչքար	Ազուլ. եկեղ-ու մուսթի մեջ	1244 թ.	ամբողջական
205 3	Խաչքար	Ազուլ. եկեղ-ու մուսթի մեջ	ԺԳ թ.	ամբողջական
206 4	Խաչքար	Ազուլ. եկեղ-ու մուսթի մեջ	ԺԳ թ.	ամբողջական

207 6 Գեղեղաձամոց
208 8 Ցասպամարտի

Եկր-ու. հոր կտրվում
Օնիոնգամոցում

ՇՁ-ՇԸ որ.
ՇՁ-ՇԻ որ.

առնչում
ամբողջական

սլաճանալի
սլաճանալի

ՅԱՅԱՆԱԻՆԱՐ ԳՅՈՒՂ

209 1 Գյուրառետի
210 2 Եկրվեցի
211 3 Օնիոնգամոց

Գ-ի հոր եզրին
Գ-ի հոր կտրվում
Եկր-ու. շարք

Շ-ՇԴ ԳԻ-
ՇՁ-ՇԳ որ.
Շ-ՇԴ ԳԻ-

առնչում
կլիտակեր
առնչում

ՔԱՇԱՅԱՆԻ ԵՐՁԱՆԻ ՊԱՏԱՄԱԿԱՆ ՀՈՒՆԵՐՉԱՍՆԵՐԻ ՑՈՒԹԱԿ

ԱՆՈՒՄԻ

212 1 Գեղեղաձամոց

Գ-ում

առնչում

պլանցվել է 1988-1993 թթ.

213 1 Խասպար

Գյուրառետում

ԱՐՏԱՆԵՆԻ ԳՅՈՒՂ

բնկեր

սարձանազիտ

ԱՐԱՄ

214 1 Եկրվեցի
215 2 Ցասպամարտի
216 3 Վանք
217 4 Օնիոնգամոց
218 6 Ցասպամարտի
219 8 Ցասպամարտի

Գյուրառետում
Եկրվեցու ալ. պատին
Գ-ից 1,5 կմ հոր
Քլամբի եկրվեցու շարք
Գեղեղաձամոցում
Օնիոնգամոցում

կանցրած
ամբողջական
կլիտակեր
կլիտակեր
ամբողջական
ամբողջական

ճիւղում
ու.ՃԻ պատմի թաղամասում/ՃԻ
պլանցվել է 1983 թ.

220 1 Եկրվեցի
221 2 Ցասպամարտի

Գյուրառետում
Եկրվեցու մասը/ՃԻ

ԲՏԱՆՑ ԳՅՈՒՂ

կլիտակեր
ամբողջական

ճիւղառանձնից փյված է
ու.ՃԻ պատմի թաղամասում/ՃԻ

ՀՀ ԿԱՏՈՒՄ	Գ-ԻՅ 2 և 3 ԽՈՒՄ	1236 թ.	ԱՃՈՒՐՆԱԿԱՆ	ԳՐԱԿԱՆԱԿ
223	Խաչքար	1236 թ.	ԱՃՈՒՐՆԱԿԱՆ	ԳՐԱԿԱՆԱԿ
223.1	Խաչքար	ԲՆԱԿԻՆ ԿԱՆ ԿՈՒՄԱՆ ԿՈՒՄԱՆ	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԳՐԱԿԱՆԱԿ
224.2	Կամուրջ	Գ-ԻՅ 2, 3 ԽՈՒՄ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
225.1	Բնակիչ տուն	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
228.1	Օրհնամակար	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
227.2	Անդամատուն	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
228.3	Անդամատուն	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
229.4	Մարտիակ	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
230.6	Խաչքար	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
231.8	Խաչքար	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
232.7	Տաղանդագրք	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
233.1	Վանք	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
234.2	Փերիզվամոց	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
235.3	Խաչքար	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
236.4	Խաչքար	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
237.6	Խաչքար	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
238.8	Կամուրջ	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ
239.1	Այ. Մկրտչա խվարճի	ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ	ԿԱՆՈՒՐԱՆ

240-2	Գերեզմանոց	Եղի-ի շտաբ	ԾԳ-ԾՅԹ ԳԻ	առնչյակ	Կոստանոլ
241-3	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1682 թ.	Կոստանոլյան	
242-4	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1686 թ.	Կոստանոլյան	
243-5	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1686 թ.	Կոստանոլյան	
244-6	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1691 թ.	Կոստանոլյան	
245-7	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1804 թ.	Կոստանոլյան	
246-8	Բնակիչ տուն	Գ-ում	1802 թ.	Կանծոն	
247-9	Չղաղաք	Գերեզմանոցում	1682 թ.	Կոստանոլյան	
248-10	Կամուրջ	Գ-ի նր եզրին	ԾՅԹ Դ	Կանծոն	Կոնյայից
ԳԱՐՆԱՍՏՈՒՄ					
249-1	Այ. Աստվածուհի	Գ-ի ալ եզրին	ԾԵ Դ-	Կիսակիր	ժիամուլ
250-2	Ցապեմարայ	Ենթեզմանոցում	ԾԵ Դ-	ամբողջական	
251-3	Իսթաթուր	Ենթեզմանոցում	ԾԳ-ԾԴ՝ ԿՊ	ամբողջական	
252-4	Գերեզմանոց	Գ-ի նր-ամ եզրին	ԾԵ-Ի ԳԻ-	առնչյակ	
253-6	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1686 թ.	ամբողջական	
254-6	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1837 թ.	ամբողջական	
256-7	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1840 թ.	ամբողջական	
258-8	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1848 թ.	ամբողջական	
267-8	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1803 թ.	ամբողջական	
258-10	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1871 թ.	ամբողջական	
259-11	Ցապեմարայ	Գերեզմանոցում	1803 թ.	ամբողջական	
ԳԻՐԿԻ ԳՅՈՒՄ					
260-1	Այ. Գևորգ եկեղեցի	Գյուղամիջրում	ԾԵ-ԾԵՆ ՈՎ	Կանծոն	ժիամուլ
261-2	Իսթաթուր	Եղի-ու նր մակարան	1817 թ.	ամբողջական	
ԳՈՐԿԱՅ ԳՅՈՒՄ					
262-1	Այ. Սյուրան եկեղեցի	Գյուղամիջրում	ԾԵ Դ-	Կանծոն	ժիամուլ
263-2	Վանք	Գ-ից 1 կմ հս	ԾԵ Դ-	Կիսակիր	ժայռամերու է

ՉՈՒՐԱՆ (ԱՌՆԱՍՏԱՆԱԿ ԳՅՈՒՄ)		ՉՈՒՐԱՆ (ԱՌՆԱՍՏԱՆԱԿ ԳՅՈՒՄ)	
264 1	Գերեզմանոց	Գ-ում	ավերակ
265 2	Խաչքարի պատվանդ, գերեզմանոցում	Գ-ժԵ որ-	ամբողջական
266 3	Կամուրջ	1629 թ.	ավերակ
		ԳԾ-ԳԹ որ-	ավերակ
			պահպ. է ճամբարայնա խնամ
ԴՈՒՐԿԵԼԱՆ ԳՅՈՒՄ			
267 1	Եկեղեցի	ԳԾ-ԳԹ որ-	կանգուն
268 2	Սփյուռ	1688 թ.	կլիպակ
ԱՌՆԱԿ ԳՅՈՒՄ			
269 1	Ար. Մրմարե եկեղեցի	1662 թ.	կանգուն
270 2	Վանք	Ե-Ժ որ-	կանգուն
271 3	Խաչքար	ԳԾ-ԳԹ որ-	քվեք
272 4	«Այնասումի Խաչ» Վ	ԳԹ որ-	կլիպակ
ԵՎԱՎԱ ԳՅՈՒՄ			
273 1	Եկեղեցի	ԳԾ որ-	կանգուն
274 2	Գերեզմանոց	ԳԱ-ԳԾ որ-	ավերակ
275 3	Խաչքար	ԳԱ-ԳԾ որ-	ամբողջական
276 4	Ցաղամաքս	1629 թ.	ամբողջական
			առի պատվեքանդակներ
277 1	Եկեղեցի	ԳԾ-ԳԹ որ-	կանգուն
			ավերակ
ՍԱՆԱՍՏԱՆԱԿ ԳՅՈՒՄ			
278 1	Ապարանք	ԳԾ-ԳԹ որ-	կլիպակ
			Մեղք-Չայկալի

ՔԱՆԻՍԻՆԻԻ (ՂՈՒՐԱՔԻԻ) ՇՐՋԱՆԻ ՊԱՏԱՆԿԱՆ ՅՈՒՆԵՍԿՈՎՈՅԱՆՆԵՐԻ ԳՈՒԳԱԿ

279-2	Եկեղեցի «Ամրասեպ»	գյուղից 3 կմ հյ	ՔԱՆԱՐԱՅ ՎՇ-ՎԹ ՊՊ.	կլիտալիտ
280-1	Եկեղեցի	գյուղում	ՂԱՇՏԱՐԱՅ ՍԴճՆԱՐԱՅՈՒ	սալիլյան
281-2	Գեղեզվամանց	նվերեցու շրջից	ՎՇ-ՎԹ ՊՊ.	կլիտալիտ
282-1	Գեղեզվամանց	գյուղամիջում	ՉԼՏԻՔ ՎՇ-ՎԹ ՊՊ.	կլիտալիտ
283-1	Բնուր	գյուղից 2 կմ սև	ՉՂՈՐ (ՏՅՈՐ) Վ-ՎԳ ՊՊ.	կլիտալիտ
284-1	Գեղեզվամանց	գյուղում	ՉԱՍՈՒՅԱՅ Վ-ՎԹ ՊՊ.	սալիլյան
285-1	Եկեղեցի	գյուղում	ՃԱՂԻԿՈՒՅ 1641 թ.	կամերոն
286-1	Եկեղեցի	գյուղում	ՍԱՐԴՈՍ 1694 թ.	կամերոն
287-2	Խաչքար	նվերեցու կր ճակատում	ՎԴ Պ.	ամբարշտական խաչքարակապ թերակամ է
288-1	Կամուրջ «Լազազարիտ»	գյուղից 2 կմ հս	ՆՂՈՒՐ (ՆՂՈՍՈՒԻ) 1686 թ.	կամերոն
				վերականգնված 1902 թ.

ԿՐԻԱՍՈՒԿԱՆԻ (Զամգեղան) ՇՐՋԱՆԻ ՊԱՏՈՒԿԱՆ ԳՈՒԽԱՂԱՋԱՆՆԵՐԻ ՁՈՒՅՈՒԿ

	ԲԻՇՐԱՆԻ (ՇԱՏԱՐԻԱՊ)	
259 1 Եփեղեցի	զարդի 0,9 կմ Խ-ամ	կամեղան
	ՅՈՒԹ	
260 1 Կամուրջ	զարդի Խ-ամ եզրին	կամեղան
	ԽԱՇԱՑԹ	
261 1 Խաչքար	զարդում	ամբողջական
	ՎԱՅՈՒՄԱՆՆԵՐ (ՎԱՆՆԱՆՆԵՐԻ)	
262 1 Աղբյուր	զարդում	զարդում է
263 2 Գլխու, Վ-գլխաձև	Գ-ից 2 կմ ամ	ավերակ
	ՑԱՆՉԱՅՈՒԹ	
264 1 Եփեղեցի	զարդում	կամեղան
265 2 Գեղեզմանոց	նվթեպու շրջոց	ավերակ

ԱԿՆԻ (ԱՂՎԱՆԻ) ՇՐՋԱՆԻ ՊԱՏՈՒԿԱՆ ԳՈՒԽԱՂԱՋԱՆՆԵՐԻ ՁՈՒՅՈՒԿ

	ԱԿՆ (ԱՂՎԱՆ)	
266 1 Եփեղեցի Վ-ամբարայտ	քաղաքից 2,5 կմ Խ-ալ	Յ-է որ- կամեղան
267 2 Խաչքար	1268 ք. ամբողջական	
268 3 Բլթարի Տիգրանավան	քաղաքից 2 կմ Խ	1268 ք.
	ԲՈՅ-ՎԱՅՈՒՄՆԻ	
269 1 Բլթարի Վրայախի Վրայա	զարդի եզրին	վաղ միջնոր.
300 2 Ցապրանաք	ն որ	կուրգանայան արձանաբլի